

BÜYÜK DOĞU İMPARATORLUKLARI
VE
SİYASİ DOKTRİNLERİ [*]

Yazan:

G. MOSCA

Roma Üniversitesinde Profesör

Çeviren:

Mukbil ÖZYÖRÜK

Ankara Hukuk Fakültesinde
asistan

Geniş toprakları ve bir milyonu bulan ve geçen ahaliyi, bir tek idare altında toplanan siyasi bünyeler tesisi yolundaki ilk teşebbüsler, milâttan evvel üçüncü binyıldan önce oldu.

Bu olay, bir imparatorluk önemi kazanabilmek için, bir sitenin, yeter miktarda başka site ve toprakları kendi boyunduruğu altına alabilmesiyle vukua gelmiştir.

Birçok modern müellifler, bilhassa Fransız De Gobineau ve daha sonraları Alman Oswald Spengler, dünyanın dört bucağında doğan ve büyük siyasi organizmlerin teşekkülünde çağdaş olan muhtelif kültür merkezlerinin bir listesini vücuda getirmek istediler. Fakat böyle bir liste, mütaaddit sebeplerden dolayı ancak zayıf bir ihtimalle doğru olabilir. Çünkü: herşey bertaraf, bir medeniyetin tamamen orijinal olup olmadığını veya kendisinden evvel mevcut olmuş başka bir medeniyetten kültür âlet ve unsurları alıp almadığını tâyin çok güçtür. Her ne suretle olursa olsun, en eski ve büyük insan birliklerinin, Dicle ve Fıratın suladığı Aşağı-Mezopotamya'da ve Nil'in suladığı Mısır'da teşekkül etmiş bulunanlar olduğu sanılmaktadır. Bununla beraber, eski Mezopotamya medeniyetinin de, Aşağı-Mezopotamya'nın kuzey-doğusundaki dağlık Elâm bölgesinde kurulmuş çok daha eski bir medeniyeti takibetmiş olduğunu, en yeni keşifler ortaya atmaktadırlar. [1].

Her cihetçe şurası muhakkaktır ki, Mısır'da veya Aşağı-Mezopotamya'da (veyahut ayrı lisanla konuşan ve Sümer ve Akad denilen iki kavmin oturduğu memleketlerde) büyük devletlerin teşekkülüne en uygun olan tabiat şartları tahakkuk etmiş bulunmaktaydı. Zira bu iki memleket de o vadılar ve muhtelif kısımlarını birbirinden ayıran tabii engeller yoktur. Diğer taraftan, bu iki bölgenin müşterek olan sulama sisteminin muntazam işleyebilmesi için bütün ülkenin bir tek otorite altında bulunması elzemdir. Xénonphen'dan evvel Hérodote dahi, suyun dağıtımını işini herkese göre en kârlı şekilde düzenleyebilmek için, bu birliğin zarurî olduğunu izah etmektedir.

Menès isimli bir kiral idaresinde, evvelâ Mısır'ın, Milâttan aşağı yukarı otuz yüzyıl önce birliğini gerçekleştirdiği bellidir. Fakat Nil'in aşağı vâdisi, toprağın mûmbitliğini borçlu olduğu nehir sularının akışını düzenlemeğe muvaffak olmasından ve iyerog-

[*] G. MOSCA - *Histoire des doctrines politiques*. Paris, 1936. Pages 15 - 29.

[1] Son keşifler, ârîflerin istilâsına tekaddüm eden çok eski bir medeniyetin, Mezopotamya ve Mısır gibi sulak ovalar olan İndüs nehri kollarının vâdilerinde doğmuş olduğunu göstermiştir. Şu eserlere müracaat ediniz: Gordon CHILDE, *Orien Préhistorique* - Payot, Paris. Ernest MACKAY, *La civilisation de l'Indus* - Pavot, Paris.

lif yazısını icat veya hiç değilse tekâmül ettirmesinden dolayı, zaten uzun zamandır muayyen bir kültür seviyesine erişmiş bulunmaktaydı. Mezopotamya'da, Milâttan 2800 sene evvel, Uruk'lu bir kiral, Aşağı-Fırat ve Aşağı-Dicle'nin bütün diğer sitelerini hükmü altına almıştı. Takriben bir yüzyıl sonra, Eski Sargon, bütün Aşağı-Mezopotamya'yı ele geçirmek ve Suriye'ye kadar zaptetmek suretiyle, Acem körfezinden Akdeniz'e kadar uzanan ve yüzyıldan az süren bir imparatorluk kurmuştu.

Aşağı-Mezopotamya ve Mısır'dakilerden sonra, orta ve güney Asya'da da başka büyük devletler vücut buldular. İkinci binyılda, Babilonya'nın şimalinde ve Küçük-Asya'da, Mitani ve Hitit imparatorlukları doğdular. Bunlardan birincisi Yukarı-Mezopotamya'ya, ikincisi ise kuzey Suriye'ye doğru yayıldı. Gene bu ikinci binyılda Hindistan'ı istilâ eden ve orada muhakkak evvelce kurulmuş bir medeniyet bulan âri'ler, epey geniş devletler kurdular. Herbiri kısmen veya tamamen orijinal bir medeniyet yaratacak olan diğer mühim beşeriyet nüveleri de, muhtemel olarak aynı devire doğru, Çin'in merkezinde ve kuzey-batısında siyasi yönden taazzuv ettiler. Konfüçyüs'ün yaşadığı devirde, yani Milâttan 7 yüzyıl önce, Çin medeniyetini benimseyen kavimler muhtelif mevzi kiralıklara bölünmüşlerdi.

Doğu imparatorlukları birçok müşterek vasıflar arzettiler; fakat bir imparatorluktan diğerine, hattâ aynı imparatorluğun bir devrinden diğerine değişen bazı âlâmetler de gösterdiler. Zira iddia edilegelen değişmezlikleri, aşağı yukarı tamamen görünüşteydi. Vasıflarından az çok genel olanı şuydu ki: hükümet hizmetlerinin taksimi, bu hizmetlerin bünyesinden ziyade, içinde yapıldıkları bölgelere istinat ediyordu. Yani her bölgeyi idare eden memur, aynı zamanda askerî şef, en yüksek hâkim ve vergi toplayıcısıydı. Böylece, salâhiyet ve sıfatların birtek şahısta toplanması neticesi, ekseriya uzak eyâletlerdeki bölge şefi, makamını irsî bir şekile sokarak merkezî iktidarın hâkimiyetinden çıkıyordu. Mısır anıtları üzerindeki yazılar, mahallî şefler ile merkezî iktidar arasındaki bu daimî mücadelelerin izlerini taşır. Asuriye ve Babilonya arasında bu çeşit boğuşmaların izlerini de görmekteyiz. Asur kralı Babilonya'yı zaptettikten sonra, burasını kardeşlerinden biri vasıtasıyla idare etmeğe başladı. Bu prens ise istiklâllerine kavuşmak isteyen infiratçıların teşvikiyle âsilerin başına geçti.

Bâbilliler ve bilhassa Asurlular, idareleri altına aldıkları uzak kavimlerin baş kaldırmalarını önlemek için tesirli fakat zalimce cerelere başvuruyorlardı. Mağlûpları sadece kısmen katletmekle kalmayıp onları kafileler halinde vatanlarından uzak bölgelere sürüyorlardı. Böylece, Milâttan evvel 7 nci yüzyılın başlarında, İsrailiye'nin kuzeyindeki on aşiret, Asurlular tarafından Fırat'ın ötesine sürüldü. Bir yüzyıl sonra da, Bünyamin ve Yahuda'da kalmış olan iki aşiret daha Babilonya'ya nakledildi.

Aşiret ve sitelerin eski siyasi müesseselerinin, büyük doğu imparatorluklarında da muhafaza edilebilmesi şüphesiz mümkün değildi. Bütün vatandaşlardan mütesekkil olan meclisin birleşip iş görebilmesine memleketin genişliği engeldi. Hattâ kiralın muntazaman danıştığı ihtiyarlar meclisi de ortadan kalktı. Bu durum ise, gözde kimseler ve büyük aileler gibi yüksek mevki sahiplerini bazı keyfi hareketlerden menetmiyordu. Kralın iktidarı nazari olarak mutlaktı. Hükümdar harekî ve zeki olduğu zaman bu mutlakiyet daha hakiki oluyordu. Otoritesinin dinî bir esası vardı. Çünkü kiral, idare ettiği kavmi hususi himayesi altına alan millî tanrının iradesini temsil ediyordu. Ammon, Mısır'da, Marduk veya diğer ismiyle Şamaş (Şhamasch) Babilonya'da, Assur ise Asuriye'nin baş şehri Ninova'da birer millî tanrıydılar. Sarayda ve haremede dönen entrikalar neticesi hâkim sınıflar dejenere oluyorlar ve eski hâkimiyetlerini kaybediyorlardı. Şunu da ilâve etmelidir ki, hükümdar katli da az değildi ve bazan veliahtın erkek kardeşlerinin hepsinin öldürüldüğü de görülmüyordu.

Doğu imparatorluklarının çok geniş araziye sahip olmadıklarından dolayı sınıflar arasındaki farklar kesinleşmişti. Hakikî nüfuzlu sınıflar, umumiyetle millî dinin rahipleri ve askeri şefler tarafından teşkil edilmişti. Zaten bunlar ekseriya memleketin hâkimleri ve sermaye sahipleriydiler ki, fazla olarak devrin ilmî mâmelekinin teşkilinden bilgileri de inhisarlarında bulunduruyorlardı. Fakat evvelce de söylediğimiz gibi, doğu kavimlerinin siyasi organizasyon ve sosyal şartlarının değişmez kaldığını zannetmek de hata olur. Bazen en mühim mevkiler irsî idiler; lâkin bu genel bir kaide değildi. Mısır'dakiler gibi, Bâbilonya'daki mezar taşları da, ölünün mesleğini bildirirken, bize ekseriya, cemiyetin en mütevazî muhitlerinde doğup en yüksek makamlara gelmiş kimselerin misallerini vermektedirler. Bu çeşit olaylar bilhassa iç isyanlar ve uzun dış harblerle altüst olan devirlerde vukua geliyorlardı ki daha ziyade, kaidenin istisnasıydılar. Yunan müellifi Xénophon, on bin yunanlı ile çarpışan Pers kıtaları komutanı Ari'e'ye atfedilen karakteristik bir cevabı nakletmektedir. Genç Sirüs'ün ölümü üzerine Yunan şefleri Pers tahtına konacak namzetliğini müdafaaya hazır olduklarını Ari'e'ye bildirdikleri zaman o, kâfi derecede asil olmadığı ve Pers büyüklerinin onu hiçbir zaman kiral olarak kabul edemeyecekleri cevabını vermiş. Xénophon'dan evvel Hérodote da, kendisini Büyük Sirüs'ün bir oğlu yerine koyarak hile ile tahta çıkan sahte Smerdis'i öldürdükten sonra, yedi büyük Pers senyörünün, kiral olması gerekeni kendi aralarından seçtiklerini söyler.

Kendisiyle gerek hasmane ve gerekse muslihaneye birçok temaslarda bulunan klâsik devir yunanlıları vasıtasıyla, hakkında epey bilgimiz mevcut olan Pers İmparatorluğu, Mısır'da dâhil olmak üzere Ege denizinden Hindistan'ın en hücre noktalarına kadar uzanan ve az veya çok eski bütün medeniyet ülkelerini birleştirmeğe muvaffak olan ilk devlet oldu. Pers imparatorluğu, eski Bâbilonya, Mısır, Lidya ve Metya imparatorluklarının, Met-Pers hegemonyası altında kuvvet sayesinde temin edilen kaynaşmaların neticesiydi.

Milâttan evvel 559 da tahta çıkan Büyük Sirüs tarafından başlanan ve ilerletilen eser, Millâttan evvel 485 te ölen Daryüs (Darius d'Hystapse) tarafından sona erdirildi. Daha evvelce Asuriye, Mısır'ı ve Asya'nın batı-güneyindeki diğer devletleri hâkimiyeti altına almağa çalışmış, fakat kuzeyden gelen bir barbar istilâsı önünde zavıf düştüğünden, işbirliği yapan Metler ve Bâbillilerin darbeleri altında çökmüştü.

Pers imparatorluğunda, medeniyet ve dil bakımından birbirinden farklı olan birçok eyâletler, Pers asilzadeleri arasında seçilen ve büyük bir faaliyet serbestisine sahip olan Satrap'lar tarafından idare edilirdi. Doğu Anadolu ve Kilikya gibi sadece vergiye bağlanan eyaletler ise gene yerli sülâlelerin idaresindeydi.

İmparatorluğun orta yerinde, meselâ Xénophon'un bahsettiği Kardük'ler gibi bazı dağlı aşiretler, büyük kiralın otoritesinin tamamen dışında kalıyorlardı. Heyeti umumiyesi itibariyle iddia edilebilir ki Pers hegemonyası, Asya'nın güney-batısında takriben iki yüzyıl kadar nisbî bir sulh devresi tesis etmekle, muhtelif milletler arasında sona erdirmiş bulunduğu kanlı kavgalara hiç şüphesiz müreccahtı.

Milâdın 7 nci yüzyıllarında, eski şark imparatorluklarının tipi üzerine Arap-İslâm imparatorluğu teşekkül etti. Bu imparatorluk kısmen Bizans'ın ve daha ziyade gene Araplar tarafından nihayete erdirilen Pers Sasani imparatorluğunun organizasyon ve müesseselerinin taklit ediyordu. Şüphesiz islâm dinî eski millî dinlerin karakterini haiz değildi; yani Allah evrensel bir tanrıydı ve İslâm devletinde, ancak, Allah'ın Muhammed'e belirlediğine, ona Mukaddes Kitap ve aynı zamanda dinî, siyâsî ve medenî bir mecelle olan Kur'anı tevdi eylediğine iman edenler, siyasi bünyenin âzaları telâkki edi-

lirlerdi. Diğer dinlerin mü'minleri müsamaha görürler, fakat hususi bir vergiye tâbi kılınırlar ve askerlik ve devlet makamlarına kabul edilmezlerdi. Mamafih devlet organizasyonunun esası, devletten ayrı bir ruhanî teşkilât (=église) ve bir teokrazi mevcut bulunmaksızın (çünkü islâm cemiyetinde bugünkü gibi, o zaman da, lâyük devlet yanında ayrıca bir rahipler sınıfı yoktu) gene dinî idi. [1].

Devlet şefi ve Peygamber'in nâibi olan Halife Emir-ül-müniy'in, yani imam edenlerin hükümdarıydı. Kur'anda yazılı kaidelere göre idare ederdi. İlk dört halife, islâmların ileri gelenleri tarafından seçildiler. Sonraları bu mevki, bir ailenin efradı arasında irs ile intikal etmeğe başladı. Nazariyatta bütün müslümanları birtek halife idare etmekteydi. Fakat zamanla müslümanlar arasında fikir ayrılıkları doğdu ve bunun neticesi olarak ortaya müteaddit halifeler çıktı. Islâm devleti az çok eski şark imparatorluğu tipini örnek tuttuğu ve her uzak eyalet valisinin istiklâlini ilân etmesi mümkün olacak şekilde organize edildiği için, birçok müstakil ve mahallî hükümdarlar peyda oldular ki, halifeye karşı, ismini paraların üzerinde bırakmak ve Cuma günü hutbede zikretmek suretiyle, sadece şekli bir saygı gösteriyorlardı. Hattâ bir zaman geldi, bazı yerlerde bu şekli saygı da ortadan kalktı ve mahallî hükümdarlar halifenin vazifelerini tamamen kendi üzerlerine aldılar.

Eski doğu medeniyetlerinde tam mânasiyle siyasi doktrin yoktu. Büyük Asya imparatorlukları ve Mısır, milletin koruyucusu olan Tanrı'nın adına kullanılan mutlak monarşiden başka bir hükümet şekli olabileceğini kabul etmiyorlardı. Grek-Roma medeniyetinin bize intikal ettirdiği ve bizim anladığımız mânada siyasi hürriyet mefhumu doğu kavimlerinde meçhuldü. Bunlar, ırk ve dinleri ayrı bir başka kavmin boyunduruğuna girmedikleri müddetçe kendilerini hür addederlerdi. Meselâ Ahdi Atik (= Ancien Testament)te gördüğümüz gibi, İbrani'ler, Medyan'lıların veya Filistin'lilerin idaresine girdikleri zaman kendilerini esarete düşmüş sayıyorlardı.

Doğu medeniyetleri bize tam mânasiyle siyasi doktrin olarak nadir parçalar ulaştırmakla beraber, bir "siyaset sanatı" yaratmak, yani iktidar mevkiine gelmek ve orada tutunmak için gerekli kaideleri tedvin yolunda, takdire değer teşebbüslerde bulunmaları değillerdir.

Eski Mısır'da, kiral Merikare'nin, M. E. 2500 senelerinde, hüküm sürme sanatı hakkında oğluna bıraktığı dersler ve 12 nci sülâlenin kurucusu kiral Amenemhat'ın takriben 2200 senelerinde oğlu için yazdığı kitap elimizdedir. Bunlardan ilki epey, ikincisi ise daha az iyimserdir. [2].

Bâbil medeniyetinin bize bıraktığı birçok belgeler arasında bunlara benzer hiçbir şey bulunmamıştır.

Hindistan'da Milâttan on yüzyıl evvel vücuda getirilen Manu kitaplarını bulmaktayız. Bu kitaplarda, Hint halkının aralarında taksim edildikleri kast sisteminin doğ-

[1] Islâm devletinin organizasyonu M. Carlo Nallino tarafından Oriento Moderno mecmuasının Mart 1924 nüshasındaki "Osmanlı Halifeliğinin sonu" başlıklı bir makalede gayet güzel tetkik edilmiştir.

[2] Bu iki travayın hakikatte daha yeni muharrirlere ait olduğu ve yazdıklarının otoritesini artırmak için onları Merikare ve Amenemhat'a atfettikleri zannedilmektedir. Bu hususta Monnet'nin, Le Nil et la civilisation égyptienne isimli eserinin birinci cildine bakınız.

ruluğu ispata çalışılmaktadır. Söylendiğine göre brahmalar veya rahipler kastı, Tanrının başından; kşatriya veya cengâverler kollarından; vayziya veya tüccarlar bacaklarından; sudra'lar yani amele veya çiftçiler de ayaklarından yaratılmışlardır.

M. E. 7 nci yüzyılda Sakya-Muni tarafından başlanılan ve Budizm adı verilen dinî reform, aşağı kast mensuplarının, inziva hayatı sayesinde yukarı kast mensupları kadar ve hattâ onlardan ziyade kemalette yaklaşabileceklerini iddia etmektedir. Bu da, doğumun yerine şahsi meziyeti ikâme etmek demektir. Fakat kiral Asoka zamanında, yani M. E. 3 üncü yüzyılda Hindistan'ın birçok devletlerinde muzafer olan budizm, daha sonraları brahman'ların tepkisi karşısında yurt dışı edildi. Mamafih vatanından kovulan Budizm, Seylân adasına, Hindicini'ye, Çin'e, Tibet'e ve hattâ Japonya'ya kadar yayıldı.

Milâttan sonra 6 ncı yüzyıl sıralarında Hindistan'da bir siyaset trete'si olarak Kamandaki'nin eserini bulmaktayız.

Bu eser bilhassa, temas ettiği sırada, millî milislerin kullanılmasını tavsiye etmek suretiyle askerî meselelere verdiği önem bakımından az çok Makyavel'in Prens (= Le Prince) ini hatırlatmaktadır. Fakat bundan ötesinde, Kamandaki'nin tavsiyeleri Makyavel'inkilerden çok daha geneldir. Hint devlet adamına nasihatlerindeki nazari hakimlik, bu nasihatlerin tatbikattaki güçlüklerini izale etmeden bırakmıştır. Meselâ Kamandaki'nin öğrettiğine göre, hüküm sürme sanatı, insanın bizzat kendisini ve başka insanları tanımada hülâsa edilebilir. Bu ekseriyet itibarıyla doğrudur. Fakat kendi kendisini ve başkalarını tanımak için ne yapmak lâzım olduğunu da öğretmek isterdi. Talebenin fitrî istidat ve temayülü olmadığı zaman çok çetin, olduğu zaman da nafile ve boş bir gayret...

M. E. 7 nci yüzyılda Çin'de yaşamış olan Konfüçyüz (Kung-Çe), hükümdarların ahlâki vazifeleri üzerinde ısrarı ihmal etmedi. Konfüçyüs'ten iki yüzyıl sonra yaşamış olan Mençiyüs (Mong-Ko) suiistimal yapan bakanları cezalandırmak hükümdarın vazifelerinden olduğunu, buna mukabil bakanların da, kötüleşen ve sapıtan hükümdarları tevbih ettikten sonra, bu tavsiyeler nazarı itibara alınmadığı takdirde, tahtından indirmek vazifeleri olduğunu okutmuştu. Tatbikatta hiç şüphesiz bu teşebbüslerden birinin veya diğerinin muvaffakiyeti, hangi tarafın kabahatli olduğunu nihai olarak tâyin eder. Mamafih şurası takdire değer ki, Konfüçyüs'ün mektebinden yetişen Çin bilginleri, kusurlu buldukları hükümeti, halkın hissiyatına tercüman olarak, çok defa hayatları pahasına bile tenkit etmek cesaretini göstermişlerdir.

Ahdi Atik'i teşkil eden zengin İbranî edebiyatında tam mânâsıyla siyasi doktrine rasgelinmez. Sadece yazıldıkları devrin siyasi zihniyetini aydınlatan bazı ima ve kısa temaslar görülür. Meselâ Hâkimlerin Kitabı'nda (= Le livre des Juges) Bünyamin neslinin oturduğu bir sitede, Levi aşireti mensuplarından birinin (= Lé vite) karısına taarruz edilmesi ve öldürülmesi üzerine, Bünyamin aşiretinin İsrailiye'nin diğer aşiretleri tarafından hemen tamamen imha edildiği naklonulur. Bu fıkranın muharriri, sözlerini: "o devirde İsrailiye'de birtek kiral yoktu ve herkes istediğini yapıyordu" diyerek bitirmekle, anarşinin fenalıklarını ortaya koymuş oluyor.

Aynı Hâkimler Kitabı'nda, genel oy'un en yüksek makama en kötülerini getirdiği, zira en iyilerin rekabete girişmeği kendilerine yediremedikleri, bu fikri müdafaa eden bir hatibin ağzından ispat edilmeğe çalışılmaktadır. Müellifin anlattığına göre, İsrailiye'nin Hâkimlerinden veya diktatörlerinden Jedeon (= Gédéon) un ölümünden sonra, bunun gayri meşru bir çocuğu olan Abimelek, Şişmitlerin (= Sishemites) yardımıyla yetmiş tane meşru erkek kardeşinin vücudunu ortadan kaldırmış ve kendisini

diktatör ilân ettirmişti. Fakat katliâmdan kurtulan yegâne meşru çocuk Jotam, Şişem ahalisine: ağaçların kendilerine bir kiral seçmek isteyerek kirallık tacını sırasıyle zeytin ağacına, üzüm kütüğüne ve incir ağacına teklif, fakat bunların, insanlara lâtif ve faydalı meyvalar yetiştirmekle meşgul olduklarından dolayı reddettiklerini, bu esnada böğürtlenin ortaya atılarak, "kendisine itaat etmedikleri takdirde diğer nebatları yakmakla" tehdit ederek nihayet en yüksek makama geldiğini hikâye eder.

Hemen hemen bütün doğuya müşterek siyasî bir organizasyon şekli olan mutlak monarşinin mahzurlarını İbranîler hiç şüphesiz bilmiyor değildiler. Samuel'in Kitabı'nda (= Le Livre de Samuel) İbrani ihtiyarlarının, bütün ahali arasından bir kiral seçmesini istemek üzere nezdine geldikleri anlatılır. Samuel cevaben, bir kiralı olduğu zaman ona topraklarının ve sürülerinin ürünlerinden vergi vermek mecburiyetinde kalacaklarını, oğullarını asker, kızlarını cariye yapmak için ellerinden alacağını, subaylarına bağışlamak için onları en iyi tarlalarından mahrum edeceğini, kendi menfaatine çalıştırmak için işçilerini ve hayvanlarını isteyeceğini izah eder.

Buna rağmen ihtiyarlar, sulh zamanında aralarındaki ihtilâfları hal, ve harb zamanında da onları sevk ve idare etmek için bütün diğer kavimlerin birer kiralı bulduğundan dolayı taleplerinde ısrar ederler.

İbrani kavmine has bir müessese de "peygamberlik" (= prophétisme) oldu. Peygamberler, tanrıdan mülhem olduklarına inanılan ve halk üzerinde, sözlerinin büyük tesiri olan kimselerdi. O kadar ki, kiralılar bile onları nazarı itibara almağa mecburdu. Günahlarından, sürdükları lüks hayattan ve bilhassa peygamberler sayesinde evrensel bir tanrı vasfını kazanmağa başlayan İbrani tanrısından başka tanrılara tapmalarından dolayı kiralıları, memleketin büyüklerini ve hattâ bazen bütün ahaliyi muahaze ederlerdi. Peygamberler, nüfuzlu şahsiyetlerin yaptıkları yolsuzlukları, verdikleri haksız hükümleri şiddetle tel'in ederler ve ekseriya, bugün dış siyaset adını verdiğimiz hususu idare ettiklerini iddia eylerlerdi. Yuda kiralıları gibi, İbrani kiralılarının da komşu küçük kavimlerle daimi bir mücadelede oldukları ve, M. E. 609 da Asur'luların yerine kaim olan Bâbillilerle Mısır gibi Filistin'de hâkimiyet tesisi için çarpışan iki büyük imparatorluk arasında, ezilmeden yaşayabilmek için uğraşıldığı bir devirde, bu dış siyaset hakikaten çetin bir işti.

Gerçekten, Üriel'in karısını elinden almasından ve generaline, Üriel'i muharebenin en tehlikeli noktasına sürmesini emrederek böylece ölümüne sebebiyet vermesinden dolayı Peygamber Nathan'ın, kiral David'e sert târizlerde bulunduğunu görüyoruz. Peygamber Elie de, babasından kalan başını kendilerine satmak istemediğinden dolayı Naboth'u haksız yere ölümüne mahkûm eden kiral Aşab ve karısı Jezabel'i tekdi eder. Amos da, yüksek faizler ve haksız hükümlerle fakirleri soyan büyükler için ağır sözler söylemektedir. Jeremi ise, Mısır firavununun müzahareti sayesinde Bâbilonya'nın boyunduruğundan kurtulmayı ümideden Yuda kiralıları Yokaim (= Joachim) ve Sedekya (= sedekia) ya ve kiralılığın ileri gelenlerine, milletin hezimetini ve esaretini ve Kudüs'ün tahribini, vahye müsteniden haber vermişti.

Milâttan sonra Xuncu yüzyıldan XV inci yüzyıla doğru inkişaf ve terakki etmeğe başlayan zengin arap edebiyatında siyaset sanatını mütalâa eden eserler yok değildir. Bunlarda tam mânasiyle siyaset ilminin ilk ışıklarını ve bazen de umumi görüşlerini bulmaktayız. Sicilya'lı bir arap olan ve XII nci yüzyılda yaşayan İbni Zafer'in "Solvan El mota" yani "Siyasi teselliler" isimli eseri zikre değer. Bu eserdeki vecizeler arasından,

biri antimakyavelik bir mahiyette, diğeri Floransa'lı kâtibinkinden daha olgun ve ince bir makyavelizm taşıyan iki tanesini zikredeceğiz. Birinci vecize der ki: Terazinin bir kefesinde bir kuvvet habbesi varsa, diğerk kefesinde bir şeytanet dağı bulunmalıdır. İkinci vecize yalanı zehirle mukayese eder: yalnız alınırsa öldürür, fakat başka şeylerle karıştırılır ve dozu bilgince ölçülürse şifa veren bir ilaç olabilir.

XIV üncü yüzyılın ikinci yarısında yaşayan ve 1406 da ölen arap tarihçisi Tunus'lu İbni Haldun'un "mukaddeme-i tarihi" (= Les Prolégomènes) isimli eseri çok meşhur ve mühimdir. İbni Haldun, kendisinin "asabiye (= asabyiah)" dediği ve bizim "kitle ruhu" veya "idareci sınıfın tesanüdü" şeklinde çevirebileceğimiz şeye büyük bir ehemmiyet atfetmektedir. İbni Haldun'a göre kuzey Afrika'da bir arap-berber devletinin doğumu daima, dağlı bir aşiretin veya çöl adamlarının yani organize edilmiş bir azınlığın, şehirlerin ve sahillerin daha zengin ve gevşek ahalisine hükmedebilmesinin eseridir. Yeni idareci sınıf bir defa imparatorluğu ele geçirdi mi bu sefer yavaş yavaş kendisi gevşer ve mânevi düzenini kaybeder; çünkü bu düzeni temin eden aşiret ruhu ve menşelerdeki beraberlik hissi zayıflar. O zaman yeni bir "asabiye" derhal eskisinin yerine geçer.

Müellif böylece, Elmoravid ve Elmohad'lar gibi kuzey Afrika arap-berber imparatorluklarının, çabuk yükselmelerini ve gene o derece çabuk çökmelerini meydana getiren sebeplerin mütalâasını derinleştirmektedir.

Fakat İbni Haldun, kuzey, Afrika dışında bulunan diğerk islâm memleketlerinin tarihlerine de aynı kanunu tatbik kalktığı zaman daha az muvaffak oluyor.

Neticeden şurasını tebarüz ettirmeliyiz ki, eski doğu imparatorluklarının siyasi teffekküründen bize kalan miras çok fakir olmuştur. Bunun bilhassa sebebi, evvelce de işaret ettiğimiz gibi, eski doğuda ve Mısır'da Yunanlıların ve Romalıların anladıkları ve bizim dahi kasdettiğimiz mânada siyasi hurriyet mefhumunun mevcut olmamış bulunmasıdır. Bu husustaki zayıf durumlarına rağmen Dicle, Fırat ve Nil sahillerinde ve Küçükasya'da uzanan imparatorlukların, diğerk hususlarda bıraktıkları kültürel mirasın ne kadar büyük olduğunu unutmamak lâzımdır.

Maddi yönden, insanlara faydalı hayvanların ehlileştirilmelerini ve besleyici bitkilerin ekimini onlara borçlu olduğumuzu hatırlatmak yeter. İlk ehli hayvanlar arasında öküz, eşek, at ve koyun, insana yalnız etlerini değil aynı zamanda yünlerini de verdiler ve insan'ın ilk ziraat makineleri, ilk taşıt vasıtaları oldular. Bitkiler arasında has buğdayı, arpayı ve pirinci onlara borçluyuz ki bunlar olmasaydı milyonlarca insanı nispeten mahdut sahalarda yaşatmak ve çalıştırmak imkânsız olurdu.

Fikrî terakki yönünden, ilk matematik ve astronominin Mezopotamya ve Mısır'da doğduğunu, ilmî teffekkürün ilk tefa orada idrak edildiğini ve tersimî ilk yazı sistemlerinin gene bu memleketlerde hazırlanmış olduğunu daima hatırlamalıdır. Daha sonraları Suriye'de, M. E. 13 üncü yüzyılda, bu işaretler fonetik alfabe denilen şekle girdiler ve fenikeliler sayesinde bütün Akdeniz sahilleri boyunca yayıldılar.

Eski doğu imparatorluklarının, insanlığın mânevi terakkisindeki iştirak payları belki daha şayanı dikkattir. Gerçekten Milâttan 2200 yıl evvel Bâbilonya'da yürürlükte bulunan eski Hamurabi mecellesinde, riayet edilmemesi insanların her türlü cemiyet hayatlarını imkânsız kılacak olan elzem içtimai ahlâk kaidelerini, tahdidî ve müeyyide-

li bir şekilde bulmaktayız. Eski Mısırlıların, en yeni kısmı M. E. 18 inci yüzyıla kadar inen "Ölülerin Kitabı" (= Le Livre des Morts)nde, içtimai ve ferdî diğer ahlâk kaidelerinin yanında, yalan söylememek, yalancı şahitlik etmemek, açları doyurmak, susuzlara su vermek, işçiyi ücretinden mahrum etmemek v. s. gibi emirler bulmaktayız. Nihayet, evvelâ Budizm ve sonra da hıristiyanlık ve islâmlık gibi büyük evrensel dinler de doğuda meydana geldiler. Bu son iki din, eski musevi gövdesinden uzanan kollarıdır.

Âmme idaresi denilen çetin sanat da, doğu imparatorluklarında vücut buldu. Bu ise, büyük bir cemiyette, her ferdin, kendi menfaati sahasında yaptığı işten bütün topluluğun istifade etmesi demekti ki, ancak, asgari tazyik kullanmak ve âmme menfaatine mugayir her türlü ferdî faaliyete engeller koymak suretiyle elde edilebilirdi.